

The Epistemological Foundations of John Locke's Theory of Social Contract

Ali AliHoseini¹ , Abdollah Binandeh² ¹ Corresponding author: Associated Professor, Faculty of Administrative sciences and Economics, University of Isfahan, Iran. Email: a.alihosseini@ase.ui.ac.ir² PhD in Political Science, Faculty of Administrative sciences and Economics, University of Isfahan, Iran.

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article	Objective: The purpose of this study is to explore the epistemological foundations of John Locke's social contract theory and to compare his epistemological stance with his political thought. To achieve this, Locke's epistemological system is first outlined, highlighting his focus on the origin of ideas, the rejection of innate ideas, the types of knowledge, the tools for acquiring knowledge, and the possibility or limits of knowledge. Following this, a brief description of his social contract theory is provided, emphasizing its foundation on public consent and the mutual agreement of individuals. This study then examines the interplay between Locke's epistemological principles and his political theory, particularly the social contract. The comparison yields several key findings. First, the concept of the social contract, like other complex ideas, has an empirical basis, rooted in observable human interactions and experiences. Second, Locke views the science of the social contract as a "proportion or addition" derived from four types of relations among ideas, reflecting his broader epistemological framework. Third, the rejection of innate ideas is not only central to Locke's epistemology but also politically significant, serving as a precondition for establishing a state based on voluntary agreement rather than inherited authority. Fourth, Locke categorizes political knowledge, including the theory of the social contract, as part of the argumentative sciences, asserting that such knowledge can be acquired through reasoned inquiry. Fifth, reason is identified as the primary tool for acquiring knowledge, with narrative revelation serving a confirmatory role. In conclusion, despite certain complexities and nuances, the study affirms that there is a fundamental and intrinsic connection between Locke's social contract theory and his epistemological foundations. This relationship underscores the coherence of his thought, bridging his philosophical inquiries into knowledge and his political vision of a just and consensual social order.
Article history: Received: 1 September 2020 Revised version received: 9 October 2024 Accepted: 25 December 2024 Available online: 5 April 2025	
Keywords: Epistemology, Ideas, Social Contract, Satisfaction, Tolerance	

Cite this article: AliHoseini, Ali; Binandeh, A. (2025). "The Epistemological Foundations of John Locke's Theory of Social Contract", *Fasl'nāmeḥ-ye siyāsat (Politics Quarterly)* 55, (1): 189-213, DOI: <https://doi.org/10.22059/JPQ.2025.309186.1007655>

The Author(s).

Publisher: University of Tehran Press.

<https://doi.org/10.22059/JPQ.2025.309186.1007655>

Introduction

John Locke (1632–1704) is a pivotal figure in political philosophy, whose ideas have profoundly influenced foundational debates on governance and society. Despite extensive discourse surrounding his theories, the epistemological underpinnings of Locke's thought often remain underexplored. These principles, central to his philosophy, are articulated primarily in his seminal work, *An Essay Concerning Human Understanding*. While a comprehensive examination of the interrelation between Locke's epistemology and political thought exceeds the scope of this paper, this study aims to investigate the epistemological foundations of his social contract theory. The primary assertion is that Locke's social contract theory, as the cornerstone of his political philosophy, is inextricably linked to his epistemological framework. To fully understand Locke's political philosophy, particularly his articulation of the social contract, one must engage deeply with his epistemological premises.

The Research Method

This study employs a descriptive-analytical approach to examine Locke's epistemological framework in relation to his social contract theory. The analysis is structured around three core epistemological constructs: the tools of knowledge, the types of knowledge, and the possibility of knowledge. These constructs serve as a heuristic framework for interpreting Locke's philosophical principles. Each construct is analyzed to clarify Locke's position, followed by an exploration of their implications for the social contract. By tracing these interconnections, this study aims to delineate how Locke's epistemological commitments inform and underpin his political theorizing.

Results and Discussion

Locke begins his inquiry by examining the origin of ideas, asserting that all ideas arise from experience and systematically refuting the concept of innate ideas. He defines knowledge as the agreement or disagreement among ideas, thereby clarifying its nature, scope, and limitations. Locke identifies three primary tools for acquiring knowledge: reason, revelation, and sensory perception, with reason occupying the apex of this hierarchy as the ultimate criterion for evaluating truth claims. He classifies knowledge into three categories: intuitive, demonstrative, and sensory, assigning certainty to the first two while acknowledging the probabilistic nature of sensory knowledge. Although he recognizes the limited scope of certain knowledge, Locke emphasizes the pragmatic importance of probabilistic knowledge, which he argues governs most human endeavors. His epistemological perspective, described as indirect realism, affirms the possibility of attaining certain knowledge within specific constraints.

The central question arises: How does Locke's social contract theory relate to his epistemological framework? This inquiry requires examining how these epistemological principles shape and manifest within the theory itself. Locke's philosophical approach suggests that political and societal concepts, like those in other domains, originate from experience and adhere to similar epistemological

rules. However, his account does not explicitly clarify which type of experience gives rise to these concepts or the specific mechanisms by which they are derived.

In Locke's depiction of the state of nature, human beings are rational agents whose capacity for reason enables peaceful coexistence. This rationalist portrayal is crucial for his social contract theory, as a depiction of the state of nature as brutish and anarchic would contradict Locke's vision. The assumption of human rationality serves as a necessary precondition for the theory, motivating individuals to form a contract that establishes society and governance.

Locke's rationalist interpretation of the state of nature emphasizes reason as the dominant epistemological element, driving individuals to seek an escape from this condition. The absence of a final arbiter or governing authority in the state of nature makes it precarious and prone to conflict, compelling rational individuals to consent to a social contract that establishes governance based on mutual agreement.

For Locke, reason serves as the epistemological foundation of both the social contract and the subsequent formation of government. Political society emerges solely through a consensual social contract rooted in the rationality of individuals in the state of nature. This collective rationality not only facilitates the establishment of government but also underpins the creation of laws after its formation. Consequently, Locke strongly rejects absolutist governance as antithetical to rational principles.

While Locke's political arguments primarily rely on rationalist and demonstrative reasoning, he also invokes scriptural authority (what he terms "revealed revelation") to critique opposing theories such as divine-right monarchy and to align his ideas with the Protestant ethos of 17th-century England. Nevertheless, the core of Locke's political philosophy is firmly anchored in rationalist principles, which portray power, governance, and law as secular constructs derived from collective human reason rather than divine ordination.

Locke's emphasis on the epistemological primacy of reason underscores his argument for social contract theory. Reason, as the principal tool of knowledge, clarifies both the state of nature and the necessity of forming a contract to establish governance. Additionally, reason, in conjunction with revealed revelation, forms the epistemological basis for Locke's critique of Robert Filmer's patriarchal theory. Following the establishment of government, laws become essential for maintaining social order. Locke limits the authority of religious doctrine while expanding the jurisdiction of human reason, entrusting the creation of laws to the collective rationality of society—a faculty capable of discerning natural law and rights and framing laws for human coexistence.

Conclusion

This study has aimed to clarify Locke's epistemological foundations and their relationship with his social contract theory. As a pioneer of empiricism, Locke asserts that all human ideas originate from experience, systematically rejecting the theory of innate ideas. He explores the nature, limitations, and instruments of knowledge, categorizing it into intuitive, demonstrative, and sensory types.

Ultimately, Locke's adherence to the representational theory of knowledge positions him as an epistemological realist who affirms the possibility of certain knowledge.

The concept of the social contract emerges as a composite construct with empirical origins, situated within Locke's classification of relational knowledge. While Locke aligns the theory with demonstrative reasoning, he acknowledges its reliance on probabilistic certainty rather than mathematical precision. The theory is grounded in reason and supplemented by scriptural affirmations that reflect Locke's socio-political context. His epistemological realism, a unique synthesis of empiricism and rationalism, along with his commitment to probabilistic knowledge, profoundly shapes the contours of his social contract theory. Locke's discussions on the state of nature and the formation of the social contract are firmly rooted in his epistemological realism and rationalist commitment.

مبانی معرفت‌شناختی نظریه قرارداد اجتماعی جان لاک

علی علی‌حسینی^۱، عبدالله بیننده^۲

^۱ نویسنده مسئول، دانشیار، علوم سیاسی، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

رایانامه: a.alihosseini@ase.ui.ac.ir

^۲ دانش‌آموخته دکترای علوم سیاسی، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی	هدف از این پژوهش، تأمل در مبانی معرفت‌شناختی نظریه قرارداد اجتماعی جان لاک، به‌منظور نسبت‌سنجی میان نگرش معرفت‌شناسی لاک با اندیشه سیاسی وی است. بدین‌منظور ابتدا نظام معرفت‌شناسی لاک شرح داده شده و متذکر شدیم که لاک در معرفت‌شناسی به بحث از منشأ تصورات، رد تصورات فطری، اقسام معرفت، ابزارهای معرفت و امکان یا امتناع معرفت پرداخته است. پس از آن، ضمن شرحی مختصر از نظریه قرارداد اجتماعی و تأکید بر ابتدائی این نظریه بر رضایت عامه، رابطه این نظریه با مبانی معرفت‌شناختی لاک مورد بحث قرار گرفت.
تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۶/۱۱	از نسبت‌سنجی میان این دو مقوله نتایج ذیل حاصل شد؛ اولاً تصور مرکب قرارداد اجتماعی، همانند سایر تصورات دارای منشأ تجربی است؛ ثانیاً لاک علم به قرارداد اجتماعی را در زمره «نسبت/اضافه» از روابط چهارگانه متصور میان تصورات دانسته است؛ ثالثاً رد تصورات فطری نه‌تنها از حیث معرفت‌شناسی، بلکه از حیث سیاسی واجد اهمیت و از مقدمات تأسیس دولت براساس قرارداد اجتماعی محسوب می‌شود؛ رابعاً معرفت نسبت به امر سیاسی به‌صورت عام و نظریه قرارداد اجتماعی به‌صورت خاص در زمره علوم برهانی شمرده می‌شود و امکان کسب معرفت در آن وجود دارد؛ خامساً عقل به‌عنوان مبنا و وحی نقلی به عنوان مؤید، مهم‌ترین ابزارهای کسب معرفت هستند. بنابراین باید گفت نسبت نظریه قرارداد اجتماعی با مبانی معرفت‌شناسی جان لاک، علی‌رغم برخی قبض و بسط‌ها، رابطه‌ای ابتدائی است.
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۷/۱۸	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۰۵	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۱/۱۶	
کلیدواژه‌ها: معرفت‌شناسی، تصورات، قرارداد اجتماعی، رضایت، تساهل	

استناد: علی حسینی، علی؛ بیننده، عبدالله (۱۴۰۴). مبانی معرفت‌شناختی نظریه قرارداد اجتماعی جان لاک، فصلنامه سیاست، ۵۵ (۱)، ۲۱۳-۱۸۹.

۵۵ (۱)، ۲۱۳-۱۸۹.

<http://doi.org/10.22059/JPQ.2025.309186.1007655>

نویسندگان.

ناشر: انتشارات دانشگاه تهران.

۱. مقدمه

جان لاک (۱۶۳۳-۱۷۰۴)، به لحاظ نظری، از دو حیث در تاریخ اندیشه دوران مدرن غرب دارای اهمیت است؛ یکی از حیث فلسفی و تألیف *رساله‌ای درباره‌ی فهم انسانی* که صورت‌بندی خاصی از تجربه‌گرایی است و دیگری از حیث اندیشه سیاسی که در نگارش دو رساله *درباره حکومت^۱* و *نامه‌ای درباره‌ی تساهل^۲* متبلور شد. در زمان حیات لاک، تجربه‌گرایی و رساله فلسفی او بیشتر مورد توجه قرار گرفت، اما پس از مرگ او و با توجه به نقشی که به لحاظ نظری و عملی در انقلاب شکوهمند انگلیس (۱۶۸۸) داشت و او به‌نوعی در جایگاه یکی از پدران اندیشه لیبرال قرار گرفت، بر اهمیت رسائل سیاسی‌اش تأکید و تمرکز شد. حال پرسش این است که آیا میان این دو دسته آثار، یا به تعبیر بهتر میان رساله فلسفی او که به بحث بنیاد علم/معرفت انسان می‌پردازد، با نظریات سیاسی او پیوندی وجود دارد؟ آیا نظریات سیاسی لاک بر بنیادهای فلسفی اندیشه او قرار دارند؟ مدعا و فرضیه پژوهش این است که نظریه قرارداد اجتماعی جان لاک بر معرفت‌شناسی عقل‌گرایی تجربی وی مبتنی است.

در پژوهش‌هایی که در زمینه اندیشه جان لاک صورت گرفته اغلب بحث از این نسبت مورد غفلت یا اهمال واقع شده است. در برخی پژوهش‌ها نیز تنها بر یکی از مبانی نظری/فلسفی لاک، یعنی مبانی انسان‌شناختی، تمرکز و تأکید صورت گرفته است، حال آنکه موضوع و نقطه تمرکز «رساله‌ای درباره‌ی فهم انسانی»، بحث در مبانی معرفت انسان است.^۳ در غالب تفسیرهای صورت گرفته از اندیشه سیاسی لاک یا توجهی به مبانی معرفت‌شناختی صورت نگرفته است و یا ضمن اشاره به این مبانی، بدون آنکه نسبتی میان این مبانی با اندیشه سیاسی او صورت گیرد، بحث رها شده است.^۴

بحث درباره رابطه میان همه ابعاد معرفت‌شناسی و اندیشه سیاسی لاک فراتر از ظرفیت یک مقاله است، از این رو ناگزیر تنها به بنیادهای معرفت‌شناختی نظریه «قرارداد اجتماعی» پرداخته می‌شود تا از این طریق پرتوی بر نسبت میان مبانی و اندیشه سیاسی لاک افکنده شود. مدعا این است که نظریه قرارداد اجتماعی به‌عنوان شالوده اندیشه سیاسی جان لاک، بر بنیاد مبانی معرفت‌شناختی او استوار است و فهم اندیشه سیاسی لاک به‌ویژه در بحث قرارداد اجتماعی

1. Two Treatises of Government

2. A letter concerning toleration

۳. برای اثبات این مدعا می‌توان دست‌کم به دو کتاب (klosko, 2014) و (Tabatabai, 2014)، فصل مربوط به جان لاک مراجعه کرد.

۴. برای اثبات این مدعا می‌توان به (Thomson, 2015)، (Copleston, 2008) و (Bozorgmehr, 2001) مراجعه کرد.

مستلزم توجه به مبانی معرفت‌شناختی وی است. این مدعا خود بر یک مفروض بنا شده است و آن اینکه اندیشه سیاسی متفکران، بر مجموعه‌ای از مبانی هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی و انسان‌شناسی متناسب با خود استوار است و این مبانی بر جهت‌گیری یا رهیافت آنها در نظریه و روش‌هایی که از آن بهره می‌برند، تأثیر روشن یا ضمنی بر جای می‌گذارند (Marsh and Furlong, 2008: 32). بر اساس این مفروض، در این پژوهش بر مبانی معرفت‌شناختی نظریه قرارداد اجتماعی لاک تمرکز شده است.

۲. روش پژوهش

در این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی، ابتدا در خصوص مبانی معرفت‌شناسی لاک که نسبتی قریب با نظریه قرارداد اجتماعی می‌تواند برقرار کنند، و سپس ضمن شرح نظریه قرارداد اجتماعی، درباره نسبت این نظریه با آن مبانی بحث شده است.

۳. یافته‌ها

۳.۱. مبانی معرفت‌شناسی نظریه قرارداد اجتماعی

جان لاک به لحاظ معرفت‌شناسی از شالوده‌افکنان تجربه‌گرایی^۱ و از پیشگامان بحث در مبانی و ماهیت معرفت انسان در فلسفه دوران مدرن غرب است. لاک بحث در معرفت‌شناسی را از منشأ تصورات^۲ آغاز و فرض می‌کند که ذهن مانند کاغذ سفیدی است بدون حروف و تصورات و سپس این پرسش را به میان می‌آورد که ذهن چگونه مجهز می‌شود؟ و چگونه مصالح دانش و عقل را فراهم می‌آورد؟ او در پاسخ در یک کلمه جواب می‌دهد «تجربه». از نظر لاک «تمام معلومات انسان بر تجربه بنا شده‌اند و از آن برمی‌خیزند» (Locke, 2013: 87). تجربه از نظر لاک شامل دو گونه است: Reflection و sensation؛ اولی را به احساس و دومی را به تأمل ترجمه می‌کنند. اما به نظر می‌رسد برای فهم بهتر منظور لاک تعبیر «حس ظاهری» و «حس درونی» معادل بهتری باشند. لاک معتقد است این دو نوع تجربه منشأ تمام تصورات و همچنین علم/معرفت^۳ است.

لاک در تعریف تصور می‌نویسد: «این واژه دلالت دارد بر هر چیزی که در مقام تفکر انسانی موضوع فهم او واقع می‌شود» (Locke, 2013: 26). او معتقد است تصورات مواد اولیه معرفت انسان را فراهم می‌آورند و از این رو بحث از علم انسان و حدود توانایی شناختی‌اش و یا امکان

1. empiricism

2. Ideas

3. knowledge.

شناخت/یقین، بدون بحث از منشأ شکل‌گیری تصورات-به‌عنوان منبع علم- ناممکن است و از همین روست بحث از علم انسان را منوط به بحث از تصورات کرد.

لاک برای اثبات مدعای خود در تجربی بودن همه تصورات، به رد ادعای فطری بودن تصورات پرداخت و ادلهٔ مختلفی برای این منظور بیان کرده است (Locke, 2013: 27-66). از نظر وی تصورات هیچ منشأ فطری ندارند، بلکه همه ریشه در تجربه دارند. بحث لاک در رد تصورات فطری و تأکید بر تجربی بودن همه تصورات، در برابر فیلسوفانی بود که به وجود تصورات فطری/ذاتی در وجود انسان قائل بود. لذا وی در برابر ذات‌گرایان، بر تجربی بودن منشأ همهٔ تصورات تأکید کرد (Locke, 2001: 28). رد تصورات فطری، برای لاک اساسی است؛ چراکه بنیاد تجربه‌گرایی وی بر آن بنا شده است. اساساً معنای تجربه‌گرایی لاک این است که او، طریق ورود مفاهیم/تصورات به ذهن انسان را تجربه می‌داند. تصورات فطری، یعنی تصویری که انسان به محض تولد از آنها به‌صورت بالفعل برخوردار است، به‌هیچ‌وجه برای لاک پذیرفتنی نبود.

برای لاک، رد تصورات فطری علاوه بر وجه معرفت‌شناختی، دارای وجه سیاسی نیز بود. لاک، فطرت‌گرایی را از مفروضات پنهان نظریه اقتدارگرایی می‌دانست. از این‌رو لاک با رد تصورات فطری به‌عنوان منشأ شکل‌گیری تصورات در حوزه معرفت‌شناسی، به تمهید مقدمه مهمی برای رد نظریه اقتدارگرایی در حوزه سیاسی و تأسیس دولت بر اساس قرارداد اجتماعی پرداخته است و از این‌رو شاید بتوان به این بیان نیز خطر کرد که از دلایل اصلی لاک در پرداخت مبسوط به رد نظریه تصورات فطری، این مفروض سیاسی نیز بوده است.

لاک در برابر کسانی که موضع وی درباره رد اصول فطری را برکندن بنیان علم یقینی می‌دانند، معتقد است راهی را که انتخاب کرده چون به حقیقت مطابق‌تر است، آن بنیان را استوارتر می‌سازد. وی هدف خود از طرح چنان بحثی را تنها حقیقت می‌داند که هر کجا ظاهر شود، به دنبال آن می‌رود. وی لازمه کسب معرفت نسبت به حقیقت را منوط به رجوع به مبانی و نفس‌الامر امور می‌داند. او تأکید دارد همان اندازه که ما خودمان حقیقت را مطالعه و درک می‌کنیم، همان قدر می‌توانیم دارای معرفت واقعی و صحیح باشیم نه اینکه به چشم دیگران ببینیم و با فهم دیگران، معرفت کسب کنیم (Locke, 2001: 57-58). جولان عقاید دیگران در ذهن ما گرچه صحیح هم باشد، ذره‌ای به دانش ما نمی‌افزاید. در علوم نیز هر فردی در واقع همان اندازه بهره دارد که خودش می‌داند و می‌فهمد و آنچه اعتماد و باور می‌کند، علمیتی ندارد.

فرایند کسب تصورات از نظر لاک به این صورت است که ابتدا تصورات معینی از راه حواس وارد ذهن می‌شوند و اتاقی را که هنوز خالی است، مجهز و به‌تدریج با آن تصورات آشنا می‌شود و آنها را در حافظه جای داده، بر آنها نام می‌گذارد و سپس ذهن آنها را از یکدیگر مجرد و اسامی

کلی را می‌سازد. به این ترتیب، ذهن با تصورات و زبان به کمال می‌رسد. هرچه مواد اولیه‌ای که ذهن به کار می‌گیرد بیشتر باشد، عقل روزبه‌روز شکوفاتر می‌شود (Locke, 2013: 35). بر مبنای این نگاه، اولاً ذهن انسان در هنگام تولد از هرگونه ایده و شناختی قبلی خالی است؛ ثانیاً ایده‌ها خاستگاه مشخصی دارند، آنها از حواس ناشی می‌شوند. بنابراین از دیدگاه لاک انسان‌ها در درجه نخست موجوداتی حس‌مند هستند؛ ثالثاً ذهن فرد به بعضی از این ایده‌ها خو می‌گیرد و سپس می‌آموزد که آنها را با نام‌هایی که بر آنها می‌گذارد، به خاطر بسپارد. آنگاه ذهن از طریق فرایند «مجردسازی» می‌آموزد که این نام‌ها را به صورت عمومی به کار گیرد؛ رابعاً از نظر لاک، عقل چیزی نیست که به هنگام تولد به ما ارزانی شده باشد، بلکه عقلانیت ما در واقع از کاربست^۲ ذهن‌های ما هنگام به کارگیری مواد دریافت‌شده از طریق تجاربمان منتج می‌شود. وی معتقد بود انسان‌ها تنها زمانی توانایی تفکر به روش‌هایی خاص را دارند که آن توانایی را کسب کرده باشند (Sedgwick, 2009: 43-44).

لاک سپس تصورات را به دو قسم تقسیم می‌کند: بسیط و مرکب. مفهوم بسیط به‌وسیله حواس (ظاهری یا درونی) حاصل می‌شود و ذهن نسبت به آن منفعل است؛ یعنی فقط پذیرنده است و همین که آن معانی را دریافت کرد، آنها را به قوه فاعلی با هم جمع می‌کند و معانی مرکب را می‌سازد و ذهن انسان جز این دو قسم معنی نمی‌تواند در برداشته باشد (Locke, 2001: 76). بر این اساس، لاک ضمن تقسیم تصورات به بسیط و مرکب، معتقد است منشأ تصورات بسیط حواس انسان، ولی تصورات مرکب را ذهن (عقل/فاهمه) انسان می‌سازد.

لاک تصورات را هم از علم/معرفت متمایز می‌کند و هم از اعتقاد^۳. علم و اعتقاد هر دو حکم کردن را ایجاب می‌کنند و به معنی داشتن تصورات صرف نیستند؛ به این دلیل که تصورات فی‌نفسه نه صادق‌اند و نه کاذب، اما علم/معرفت و اعتقاد داشتن، حکم‌کردن‌هایی را که یا صادق‌اند یا کاذب ایجاب می‌کند. دلیل اینکه لاک علم را «ادراک نسبت میان تصورات» وصف می‌کند همین است. از نظر لاک، برای آن که اعتقاد یا باوری، شناخت به حساب آید، باید به آن یقین (یقین معرفتی) داشت و علاوه بر آن احساس یقین نسبت به این شناخت، باید مدلل باشد. به همین دلیل، لاک تمایل دارد تا باورهایی را که صرفاً محتمل‌اند، شناخت محسوب کند. بر

1. sentient

2. exercise

۳. لاک لفظ شناخت را که اغلب حاکی از آن است که عقل حقایق مقدم بر تجربه را به یقین درک و دریافت می‌کند، به کار می‌برد. همچنین او به لفظ شناخت استناد می‌کند که برای دلالت به شناخت تجربی که به یقین ادراک شده است. ایمان عبارت است از باورهایی که مفروض‌اند از وحی اتخاذ شده‌اند. از نظر لاک این‌گونه باورها، به یقینی که شناخت را ایجاب کنند، دسترسی نخواهند یافت (Thomson, 2015: 94).

طبق ادعای او «بالاترین احتمال، به یقین نمی‌انجامد». لاک این‌گونه باورها را ظنون^۱ می‌نامد (Thomson, 2015: 84). بر اساس این رویکرد، باید میان باورها یا ظنونی که بسیار محتمل است صادق باشند و باورها یا ظنونی که کمتر محتمل است صادق باشند، از رهگذر ارزیابی شواهد له و علیه باوری، تفاوت قائل شد.

لاک پس از بحث طولانی درباره تصورات، تعیین منشأ آنها، رد اصول فطری و تمایز قائل شدن میان تصورات با علم و اعتقاد، به بحث مبسوط در خصوص علم پرداخت. حسب نظر لاک، کسب علم جز با ابتنا بر تصورات ناممکن است. لاک به این موضوع از چهار منظر پرداخت؛ اولاً بحث از منشأ علم که آن را منحصر در تجربه دانست؛ ثانیاً تعریف ماهیت علم که آن را عبارت می‌داند از: «ادراک سازگاری یا ناسازگاری میان دو تصور»^۲ و معتقد است این سازگاری یا ناسازگاری به چهار صورت ظاهر می‌شود: هویت، یا تفاوت^۳، نسبت^۴، هم‌هستی/معیت در وجود^۵، و وجود واقعی^۶ (Locke, 2013: 515)؛ ثالثاً بحث از حدود علم انسان که از حدود تصورات او فراتر نمی‌رود و در داخل حیطه تصورات نیز دایره آن محدود به تصوراتی می‌شود که می‌توان میان آنها رابطه‌ای ادراک کرد؛ رابعاً بحث از درجات قطعیت علم؛ لاک دایره علم قطعی و یقینی را بسیار محدود کرده و منحصر به علم شهودی و برهانی کرده است و علوم ریاضی را نمونه اعلاای علوم برهانی دانسته و معتقد است علوم طبیعی به واسطه تجربی بودن به قطعیت علوم ریاضی نمی‌رسند (Bozorgmehr, 2001: 88-93). از این‌رو علوم طبیعی همواره غیر یقینی و بر احتمال بنا شده‌اند. مراد این نیست که در علوم برهانی، که لاک اخلاق و سیاست را ذیل آن طرح می‌کند، همواره و در همه موضوعات نیل به یقین محقق می‌شود، بلکه وی از امکان نیل به معرفت/یقین سخن می‌گوید.

لاک «هویت، یا تفاوت»، را اولین عمل ذهن می‌داند و این عمل درک پی بردن به ماهیت و اختلاف تصورات است که یکی عین دیگری نیست، مانند اینکه سیاه، سفید نیست. لاک این نوع عمل ذهن را نوعی شهود و سرآغاز کسب علم می‌داند که به واسطه آن ذهن با صراحت درمی‌یابد که امر تصور با خودش تطابق دارد، یعنی عین خودش است و می‌فهمد تصورات متفاوت با هم فرق دارند و یکی عین دیگری نیست. لاک متذکر می‌شود که اهل علم از این نوع معرفت قاعده «آنچه هست، هست محال است که شیء واحد هم باشد و هم نباشد» را می‌سازند. لاک «نسبت/اضافه» را درک نسبت یا ارتباط بین دو تصور اعم از اینکه آن تصورات جوهر باشند

1. opinions

2. Knowledge is the perception of the agreement or disagreement of two ideas.

3. Identity, or diversity.

4. Relation

5. Co-existence, or necessary connexion

6. Real existence

یا نباشند یا حالات یا غیر می‌داند. این قسم از شناخت، از رهگذر حکم کردن به نسبت‌های منطقی میان تصورات، به دست می‌آید. قضایایی مانند «زوایای داخلی مثلث ۱۸۰» درجه است. لاک این نوع از شناخت را گسترده‌ترین نوع شناخت می‌داند. لاک معرفت «هم‌هستی» را مخصوص جواهر می‌داند. به نظر لاک نظم‌هایی میان تصورات ما وجود دارد و آن وقتی است که مثلاً تصویری منظم‌اً مقارن با تصویری دیگر می‌شود. از نظر وی شناخت ما از جواهر یا اعیان مادی عبارت است از حکم به اینکه تصورات بعضی کیفیت‌ها، مقارن با یکدیگر یا متعلق به همدیگر می‌شوند. برای مثال شناخت ما از طلا عبارت است از این حکم که تصورات زردی، وزن و بعضی توان‌های بالقوه دیگر، همیشه مقارن یکدیگرند. «وجود واقعی»، عبارت است از نسبت وجود واقعی بالفعل که با هر تصویری موافق می‌افتد، مثل فهم ما از اشیای واقعی مثلاً سنگ، چوب و امثال آن (Locke, 2001: 330; Thomson, 2015: 84-85).

لاک فایده بحث از حدود معرفت را این می‌داند که مردم متوجه می‌شوند با احتیاط پیش بروند و به مسائلی که فوق احاطه آنهاست، مداخله نکنند و به تجربه دریابند در اموری که قوای ما به کُنه آن نمی‌رسد، کوتاه بیایند؛ چراکه در بسیاری از امور نمی‌توان به قطعیت رسید و در برخی امور هم اساساً نمی‌توانیم نظر داشته باشیم. در نهایت اینکه «اگر ما بتوانیم بدانیم که فاهمه ما بینش خود را تا کجا می‌تواند بسط دهد و قوای آن تا چه مرحله‌ای از یقین می‌تواند برسد و در کدام موارد می‌تواند فقط حدس بزند و قضاوت کند، در آن صورت به اکتفا به آنچه در حدود توانایی ماست، عادت می‌کنیم» (Locke, 2013: 25). بر همین مبنا نیز لاک معتقد است باید خالق هستی را در مقابل همان قسمت و درجه علم که به ما عطا فرموده شکر کنیم و به آنچه خداوند برای او مناسب دیده راضی باشد.

از نظر لاک ابزارهایی که انسان به مدد آنها می‌تواند کسب معرفت کند عبارت‌اند از حواس، عقل و وحی. حواس از نظر لاک، منشأ تصورات هستند، درحالی‌که برای انسان، شناخت قطعی در حوزه تصدیقات فراهم نمی‌کند و تنها او را به احتمال می‌رساند. عقل برای لاک در حوزه تصورات منفعل و تابع محض حواس است، اما در حوزه تصدیقات، تنها ملاک ارزیابی صدق و کذب و قطعی یا احتمالی بودن قضایاست و از این رو عقل، بیشترین نقش را در کسب شناخت دارد. وحی نیز، معرفت‌آفرین است اما نه تصور آفرین. دایره آن حوزه مسائل دینی/امور ماوراء عقل است و البته به تعبیر یکی از مفسرین، از نظر لاک «وحی، ما را به یقین نمی‌رساند، بلکه شاید صرفاً ما را به احتمال برساند» (Lowe, 2007: 20).

لاک با بحث از تصورات و تأکید بر خاستگاه تجربی آنها، در پی اثبات ناتوانی عقل و فطرت انسان در خلق تصورات بسیط است. او حتی شکل‌گیری مفاهیمی مانند جوهر، عدد، امتداد، زمان، مکان، علیت و امثال آن را به تجربه بازمی‌گرداند. از نظر لاک، عقل می‌تواند به مثابه قوه

(توانایی) استنباط از روابط بین تصورات گوناگون انسان تعریف شود، قوه‌ای که این تصورات را با یکدیگر مرتبط می‌سازد تا دریابد که در هر زنجیره از تصورات، چه رابطه منطقی‌ای حاکم است. اگر رابطه منطقی احتمالی‌ای بین دو تصور دیدیم، عقیده‌ای داریم. بنابراین تعقل عملکردی است که با آن ایده‌های مختلف را بررسی می‌کنیم تا ببینیم کدامیک قطعی‌اند و اگر به نظر نمی‌آمد که هیچ کدامشان بی‌واسطه قطعی باشند، تعیین کنیم کدامیک محتمل‌ترند. با فرض گرفتن فراگیر بودن تعقل و در نظر گرفتن این ادعا که از طریق همین عقل‌ورزی است که می‌توانیم از خدا، شناختی به‌دست آوریم، دیگر تعجبی نخواهد داشت که ببینیم لاک در نهایت توانایی عقل را خدادادی می‌داند (Sedgwick, 2009: 48). بنابراین قضاوت درباره قطعی یا احتمالی بودن گزاره‌ها کار عقل است. از این‌رو در حوزه تصدیقات، که حوزه تعیین صدق و کذب یا قطعی و احتمالی بودن گزاره‌هاست، عقل انسان داور نهایی است.

طبق نظر لاک ما در تصورات بسیط خود که مبنای همه عقاید و علوم‌اند ناگزیر به عقل، یعنی قوای طبیعی خود وابستگی تام داریم و به هیچ روی نمی‌توانیم همه یا هر یک از تصورات را از راه «وحی نقلی» دریافت داریم. لاک میان «وحی نقلی» و «وحی اصلی» تمایز قائل است. نزد لاک: «وحی اصلی آن انطباعی اولی است که خدا، بی‌واسطه آن را در ذهن یک انسان جاری می‌کند و بر آن حد و مرزی نمی‌توانیم نهاد و مراد از وحی نقلی آن انطباعاتی است که در قالب کلمات و شیوه‌های متعارف ابلاغ متقابل اندیشه‌ها، به دیگران انتقال می‌یابد» (Locke, 2016/A: 8). از این‌رو همان‌گونه که تصورات منشأ فطری ندارند، منشأ وحیانی نیز ندارند. لاک با تبیین معنای عقل و وحی به بحث از دایره حجیت هر کدام از آنها می‌پردازد و در نهایت با محدود کردن حجیت گزاره‌های وحیانی به گزاره‌های ماورای عقل (گزاره‌هایی که عقل توان راه‌یابی به آنها را ندارد)، دیگر حوزه‌های شناخت را به عقل واگذار می‌کند و داور تشخیص صدق و کذب گزاره‌های منتسب به وحی را نیز عقل می‌داند و گزاره‌های وحیانی اساساً نمی‌تواند و نباید خلاف عقل باشند.

لاک در اعتبارسنجی قضایایی که هم به‌صورت عقلی کشف و هم به‌صورت وحیانی نقل شده‌اند، اعتبار قضایایی اثبات‌شده به‌وسیله عقل را بیشتر دانسته است؛ زیرا به نظر وی چون خدا ما را به ابزار طبیعی و قابل اعتمادتر برای نیل به علم مجهز کرده است، نیاز اندکی به وحی هست و وحی کاربرد چندانی ندارد و حقایقی که به مدد عقل برای ما اثبات شوند، قطعی‌تر از حقایقی است که از طریق وحی نقلی به ما ابلاغ می‌شوند. لاک از این نکته نتیجه می‌گیرد «در قضایایی که قطعیت آنها مبتنی بر ادراک واضح سازگاری یا ناسازگاری تصوراتمان است که از راه شهود حاصل می‌شوند (مانند قضایای بدیهی) یا از راه قیاسات عقلی واضح (در براهین) ما نیازی به مدد وحی به‌عنوان چیزی که برای حصول تصدیق و گنجاندن قضایا در ذهن لازم باشد

نداریم، زیرا راه‌های طبیعی می‌توانند علم به این قضایا را برای ما حاصل کنند و این بالاترین یقینی است که ما می‌توانیم نسبت به چیزی داشته باشیم» (Locke, 2016/A: 8-9). بنابراین لاک در قضایایی که به مدد عقل اثبات شده‌اند، تأکید بر قضایای وحیانی را که با آن قضایای عقلی منافات دارند، امری عبث و بیهوده می‌داند؛ زیرا ایمان و تعبد نمی‌تواند ما را به چیزی متقاعد کند که با علم ما منافات دارد.

لاک دایره حجیت امور وحیانی را که آنها را متعلقات راستین ایمان و تعبد می‌داند در دو دسته امور می‌داند؛ یکی چیزهایی که در آنها ما تصورات بسیار ناقصی داریم یا اصلاً تصویری نداریم و دیگری چیزهایی هستند که از وجود گذشته، حال و آینده‌شان، با استفاده از قوای خود، اصلاً نمی‌توانیم علمی حاصل کنیم (Locke, 2016/A: 13-14). بنابراین تنها اموری که فراتر از عقل یا قابل کشف به‌وسیله عقل نیستند، متعلق ایمان هستند و اموری از این قبیل تنها لازم است که جانب وحی ابلاغ شوند.

لاک از عقل به نور طبیعی تعبیر می‌کند که خداوند به انسان، در کنار نور ماوراءالطبیعی (وحی)، ارزانی داشته است. از نظر او اگرچه نمی‌توان علم وحیانی را از عقل کسب کرد، لیکن گزاره‌های وحی باید با عقل سازگار باشند. به‌واسطه همین عقل‌گرایی است که لاک بخش اعظم آنچه را معرفت واقعی می‌پندارد (برای مثال معرفت ریاضی و اخلاقی)، نه فراورده یادگیری از تجربه، که محصول عقل می‌داند. بنابراین برای لاک، رکن اصلی کسب معرفت و نیز تشخیص‌دهنده سازگاری یا ناسازگاری میان تصورات، عقل است و از این‌رو معرفت‌شناسی لاک یکپارچه صبغه عقل‌گرایی پیدا کرده است.

جان لاک میان سه نوع معرفت شهودی^۱، برهانی^۲ و حسی^۳ تمایز قائل می‌شود و برای هر کدام آنها، درجه‌ای از امکان معرفت را قائل است. لاک شناخت شهودی را که به‌صورت بی‌واسطه، سازگاری یا ناسازگاری میان تصورات را ادراک می‌کند، روشن‌ترین و یقینی‌ترین نوع شناخت می‌داند. از نظر لاک «تمام یقین و بداهت همه شناختمان، بسته به این شهود است». شناخت برهانی درجه دوم شناخت است. هنگامی که ذهن سازگاری یا ناسازگاری تصورات را بی‌واسطه در نمی‌یابد، بلکه به تصورات میانگین نیاز دارد تا بتواند چنان کند. وی گزاره‌های ریاضی را از این نوع شناخت می‌داند و تأکید دارد که در گزاره‌های اخلاقی نیز این نوع از شناخت جاری است. از نظر او هر آنچه به پایه شهود و برهان نرسد، شناخت نیست، بلکه ایمان یا ظن است، دست‌کم در زمینه همه حقایق کلی (Locke, 2001: 335-336). لاک درجه سوم شناخت را

1. intuition
2. demonstration
3. sensitive

شناخت حسی می‌داند که ناظر بر وجود جزئی امور و اشیاست و در نهایت می‌تواند به معرفت احتمالی یا ظنی برساند. وقتی اعیان خارجی به صورت مستقیم و بالفعل در معرض حواس انسان قرار گیرند، معرفت حسی حاصل می‌شود.

در مورد شناخت وجود بالفعل یا واقعی چیزها، لاک معتقد است «شناختی شهودی از وجود خودمان، شناختی برهانی از وجود خداوند داریم و از وجود هر چیز دیگر، شناختی سوای شناخت حسی نداریم که فراتر از اشیا و اعیان حاضر بر حواسمان نمی‌گسترده» (Locke, 2001: 352)؛ زیرا رابطه‌ای ضروری میان تصویری که انسان از چیزی غیر از خداوند دارد و وجود آن چیز نیست. اینکه ما تصویری از چیزی داریم، مبرهن نمی‌سازد که آن چیز موجود است. فقط هنگامی که به روی ما عمل می‌کند، می‌دانیم که وجود دارد (Copleston, 2008: 135).

لاک به صراحت از اهمیت علم احتمالی سخن می‌گوید و به نظرش روا نیست که ما در همه امور در پی برهان و کسب معرفت یقینی باشیم، بلکه در بسیاری از امور تنها می‌توان به علم احتمالی نائل شد و همین هم برای ما کافی و راهگشاست. به تعبیر وی: «اگر ما بعد از اینکه چون همه اشیا را به علم یقینی نمی‌دانیم در هر چیز تردید کنیم، عقل ما نظیر عقل کسی است که پا داشته باشد ولی آنها را به دلیل اینکه پر ندارد به کار نیندازد چندان بنشیند که تلف شود (Locke, 2001: 26) از نظر لاک نیاز نیست که همه چیز را بدانیم، بلکه لازم است معرفت ما به حدی باشد که مربوط به عمل ماست و از اینکه بعضی مطالب دیگر بیرون از دایره شناخت ماست، نباید ناراضی بود. از نظر لاک، امکان ناپذیری دستیابی به یقین به معنای اعتقاد پیدا کردن متناسب با آرزوها نیست، بلکه وظیفه ما این است که به آنچه صادق است اعتقاد پیدا کنیم و باید به آنچه اعتقاد داریم به وجهی انتظام بخشیم که مطابق با حقیقت باشد و باید حداکثر استفاده از قوایمان را بکنیم تا دچار خطا نشویم.

بنابراین لاک معرفت شهودی و برهانی را مفید یقین و معرفت حسی را مفید احتمال و ظن می‌داند و از همین رو باید لاک را به لحاظ معرفت‌شناختی، فیلسوفی واقع‌گرا دانست، چنانکه برایان مگی با وجود سخن گفتن از «شکاکیت معتدل» نزد لاک، به صورت کلی او را از فیلسوفان «واقع‌گرا» به لحاظ معرفت‌شناختی می‌داند (Magge, 1998: 220). در نگرش واقع‌گرایی معرفت‌شناختی، امکان کسب معرفت وجود دارد و باب شناخت یقینی و مطابق با واقع آن گونه که نسبی‌گرایان و شکاکان معتقدند، مسدود نیست، هرچند در حدود معرفت‌هایی که می‌توان به صورت یقینی به آنها نائل شد، میان متفکران اختلاف نظر وجود دارد.

واقع‌گرایی لاک در مسئله «امکان معرفت» را می‌توان به مدد نظریه بازنمایی ادراک^۱، ذیل نظریه واقع‌گرایی غیرمستقیم قرار داد. براساس این نظریه، انسان‌ها به صورت مستقیم در اذهان

1. representation theory of perception

خودشان تصورات را ادراک می‌کنند. این تصورات، اعیان جهان خارج را که علت این تصورات هستند، بازنمایی می‌کند. طبق نظر لاک، این واقعیت که تصورات، اعیان را بازنمایی می‌کنند، به فرد اجازه می‌دهد این ادعا را مطرح کند که اعیان خارجی را به وجه غیرمستقیم [با واسطه این تصورات] ادراک کنیم. بر مبنای نظر لاک، اعیان خارجی، مستقل از ادراکات ما وجود دارند، اما آن اعیان خارجی متعلق‌های بی‌واسطه ادراک نیستند (Thomson, 2015: 41). این نوع از واقع‌گرایی، منکر شناخت نیست، بلکه معتقد است اگر شناخت، شناسنده می‌خواهد و شناسنده نیز موجودی از موجودات است، این موجود وقتی با عین خارجی ارتباط پیدا کند، طبعاً از یکدیگر تأثیر می‌پذیرند. حاصل این تأثیر و تأثر چیزی می‌شود که در ذهن نقش می‌بندد در این نوع واقع‌گرایی، واقعیتی را که در مقام شناخت بر ذهن ما مکشوف می‌شود فقط عین خارجی نگیرم، بلکه واقعیتی بگیریم که از تفاعل عین با ذهن حاصل می‌آید، اسم آن را واقعیت بگذاریم و بعد بگوییم ذهن ما آن را می‌شناسد (Malekian, 2008: 13). بنابراین لاک فیلسوفی است واقع‌گرا و به مدد نظریه بازرنمایی ادراک می‌توان نظریه او را ذیل واقع‌گرایی غیرمستقیم قرار داد.

لاک شکاکیت را رد می‌کند و علیه آن موضع می‌گیرد. از نظر لاک شکاکیت، آشکارا نافی خویش است و هیچ شکاکی نیز نمی‌تواند با قاطعیت بگوید که اعتقادش درباره یک موضوع چیست. او همزمان که شکاکیت را رد می‌کند، به محدودیت‌های شناخت نیز اشاره می‌کند و یکی از محدودیت‌های شناخت را این می‌داند که ذهن انسان نمی‌تواند درک کند که به چه سان تصورات انسان به وجود می‌آیند. به قول گرت تامسون: «ادعای او این است که ارتباط میان ماده و ذهن برای ما درک‌ناشدنی است» (Thomson, 2015: 43).

لاک با تقسیم ماهیت اشیا به ذات «واقعی» و «اسمی»، معتقد است که هر جوهری باید دارای ماهیتی باشد که اگر بتوانیم آن را ادراک کنیم، کلیه خواص آن را هم می‌توان استنباط کنیم و فاصله بین علوم ریاضی و طبیعی را از میان ببریم، ولی ما به ماهیت حقیقی اشیا علم نداریم و آنچه می‌دانیم فقط ماهیت اسمی و ظاهری اشیاست که بر حسب تقسیم‌بندی خودمان است نه طبیعت حقیقی اشیا (Bozorgmehr, 2001: 5). بنابراین ناتوانی در شناخت ذات واقعیت، از محدودیت‌های عمده شناخت انسان است. بر این اساس، لاک شناخت نسبت به برخی امور را ناممکن و برخی را ممکن می‌داند.

لاک اگرچه در تقسیم‌بندی‌های کلی میان واقع‌گرایان و ناواقع‌گرایان معرفتی، ذیل دسته واقع‌گرایان و منتقد شکاکان قرار می‌گیرد و برای انسان امکان نیل به معرفت در برخی حوزه‌ها را قائل است، لیکن امکان شناخت ذات و ماهیت پدیده‌ها را برای انسان منکر است و از این‌رو نگرش معرفت‌شناختی او همواره در معرض خوانش واقع‌گرایانه و شکاکانه قرار گرفته است. بنابراین اگرچه باید او را در زمره واقع‌گرایان شمرد، چراکه شکاکیت را رد می‌کند و امکان کسب

معرفت به وسیله شهود و برهان را برای انسان ممکن می‌داند، لیکن امکان شناخت یقینی در همه امور را نیز ناممکن می‌داند.

جمع‌بندی از معرفت‌شناسی جان لاک آن گونه که در این مقاله شرح آن رفت به این صورت است که لاک ابتدا به بحث از منشأ تصورات می‌پردازد و به تجربی بودن همه تصورات حکم کرده و با تکیه بر آن نظریه فطری بودن تصورات را رد می‌کند. او با تعریف علم به سازگاری یا ناسازگاری میان تصورات، به بحث از ماهیت آن و حدود معرفت انسانی و سپس به ابزارهایی که انسان می‌تواند به مدد آنها علم-اعم از یقینی و احتمالی- کسب کند، پرداخته است و از سه ابزار عقل، وحی و حواس سخن گفت، هرچند معرفت عقلانی را در بالاترین مرتبه و آن را معیار سنجش صحت و سقم یک ادعا یا گزاره عنوان کرد. لاک با تقسیم انواع شناخت به شهودی، برهانی و حسی، اگرچه نیل به یقین در امور شهودی و برهانی را ممکن می‌داند و معرفت حسی را معرفتی ظنی و احتمالی، لیکن دایره معرفت یقینی را بسیار محدود دانسته است. وی از اهمیت شناخت احتمالی و نقش آن در زندگی انسان سخن می‌گوید؛ معرفتی که از نظر لاک غالب حیطه‌های حیات انسان را شامل می‌شود. در نهایت نیز از نگرش لاک به مقوله امکان معرفت، به واقع‌گرایی غیرمستقیم تعبیر کردیم.

حال پرسش این است که نظریه قرارداد اجتماعی لاک چه نسبتی با این مبانی معرفت‌شناختی دارد؟ در ادامه تلاش می‌شود تا تأثیر یا نحوه حضور این مبانی در نظریه قرارداد اجتماعی به بحث گذاشته شود.

۲.۳. مبانی معرفت‌شناختی نظریه قرارداد اجتماعی

بر مبنای نگرش فلسفی لاک، مفاهیم حوزه سیاست و اجتماع نیز مانند سایر حوزه‌ها، از تجربه نشأت گرفته‌اند و از این رو در حوزه تصورات، تفاوتی با سایر حوزه‌ها ندارند. البته به‌وضوح مشخص نیست که بر مبنای تقسیم‌بندی لاک این سنخ از تصورات برآمده از کدام نوع از تجربه هستند و نحوه ابتدای این تصورات بر تجربه به‌وضوح از جانب لاک مورد بحث قرار نگرفته است.

به‌نظر می‌رسد از میان چهار نوع نسبتی که لاک میان تصورات، متصور شد، نسبت میان مفاهیم حوزه سیاست و از جمله تصور مرکب قرارداد اجتماعی را باید از سنخ «نسبت/اضافه» دانست (Thomson, 2015: 84). حوزه‌ای که همانند ریاضیات و اخلاق، در قلمرو برهان قرار دارد و نه شهود یا حواس. هرچند در تحلیل نهایی نیز این تصور، همانند سایر تصورات، اگرچه بر ساخت فاهمه است، لیکن دارای منشأ تجربی است. این البته اقتضای مبنای معرفتی لاک است، وگرنه در رسالات سیاسی‌اش چنین تصریحی ندارد. ترکیب، مجردسازی و معنای خاص به این ترکیب مفهومی دادن برای لاک کار عقل/قوه فاهمه انسان است. به استعانت از عقل است

که لاک به تشریح ماهیت قرارداد اجتماعی، مقدمات و پیامدهای آن می‌پردازد و از این‌رو نظریه قرارداد اجتماعی لاک بر عقلانیت تجربی بنیان نهاده شده است.

نظریه قرارداد اجتماعی لاک ابعاد مختلفی دارد، هرچند محل نزاع اصلی که این نظریه، در پاسخ بدان طرح و صورت‌بندی شده است، پرسش از منشأ حکومت یا به تعبیر بهتر پرسش از این است که خاستگاه دولت چیست؟ در پاسخ به این پرسش نظریات مختلفی شکل گرفته که نظریه قرارداد اجتماعی در تقابل با نظریه حقوق الهی شاهان یکی از آنهاست.

به نظر لاک، بی‌تردید وضع طبیعی و اینکه هر کسی در آن داور و طرف دعوای خود باشد، نمی‌تواند ادامه پیدا کند و او تشکیل حکومت را داری مناسب برای ناسازگاری‌هایی می‌داند که از فقدان قدرتی مشترک در وضع طبیعی ناشی می‌شود. حکومت فراورده قراردادی است که میان افراد برای بیرون آمدن از وضع طبیعی بسته می‌شود. البته هر قرارداد اجتماعی، قرارداد برای تشکیل حکومت نیست و تنها قراردادهایی که ناظر بر توافق متقابلی برای ورود به اجتماع باشد و پیکری سیاسی ایجاد کند، می‌تواند قرارداد اجتماعی خوانده شود (Tabatabai, 2014: 275-276). از این‌رو معنای قرارداد اجتماعی، توافق رضایت‌مندانه اعضای جامعه برای خروج از وضع طبیعی است. افراد برای بیرون آمدن از وضع طبیعی و به‌ویژه وضع جنگ، که از پیامدهای فقدان قدرت مشترک است، قراردادی منعقد می‌کنند تا اجتماعی سیاسی ایجاد کنند.

از نظر لاک در وضعیت طبیعی، انسان‌ها بر اساس عقل در کنار یکدیگر زندگی می‌کنند. این وضعیت، وضعیت صلح، حسن‌نیت، همکاری متقابل و حفظ و نگهداری است. اما در این وضعیت به‌واسطه آنکه داوری برای قضاوت در شرایط اختلاف وجود نداشت و هر کس داور و پلیس خود بود، از این‌رو نیاز به وجود یک قدرت یا حکومت برای این امر بود. لاک از معایب وضع طبیعی را نبود داوری بی‌طرف و منصف می‌دانسته است، معتقد است با تشکیل حکومت باید حق تنفیذ قانون طبیعی که متشکل از سه حق جداگانه است، به حکومت واگذار شود تا بار دیگر، اجتماع سیاسی به وضع طبیعی مبدل نشود. این سه حق عبارت‌اند از: تفسیر قانون طبیعی، به‌کار بستن آن در موارد خاص، و استفاده از زور برای حمایت از داوری (Klosko, 2014: 236). لاک این سه حق را از آن انسان‌ها می‌داند که می‌توانند آنها را به حکومتی واگذار کنند تا میان آن داوری کرده و منافع و امنیت آنها را تأمین کند.

شرح لاک از وضع طبیعی به‌عنوان یکی از مقدمات انعقاد قرارداد اجتماعی، تشریحی معرفتی است که ارتباط مستقیمی با ابزار معرفت از نظر وی دارد. لاک میان وضعیت طبیعی و وضعیت جنگ تمایز قائل می‌شود و معتقد است وضعیت طبیعی، وضعیتی است که در آن آدمیان براساس عقل، بدون آن که کسی در میانشان برتر بوده و آمریتی برای داوری میان آنها داشته باشد، در کنار یکدیگر زندگی می‌کنند. اما وضعیت جنگ آن است که کسی به دیگری زور گفته

یا قصد زورگویی داشته باشد، و مرجعی بالاتر وجود نداشته باشد تا بتوان فرار از یوغ زورگو دست به دامن او شد. فقدان چنین مرجعی این حق را به انسان می‌دهد که علیه متجاوز دست به جنگ بزند (Locke, 2003: 108). در وضعیت طبیعی، انسان‌ها موجوداتی عاقل هستند و همین عقل هم عامل زیستن در کنار یکدیگر برای آنهاست. این نحوه نگاه به وضع طبیعی برای نظریه قرارداد اجتماعی لاک ضروری است، چراکه ترسیم وضع طبیعی به وجه متوحشانه با تبیین لاک از قرارداد اجتماعی وی تناسب ندارد، بنابراین عاقل فرض کردن انسان‌ها مقدمه ضروری نظریه قرارداد اجتماعی است؛ زیرا همین عامل معرفتی، آنها را راغب و راضی به انعقاد قرارداد برای تشکیل اجتماع و سپس دولت می‌کند.

از نظر لاک، وضعیت طبیعی دارای قانون طبیعی است که آن را کنترل و هدایت می‌کند و همه را به مراعات آن وامی‌دارد. لاک قانون طبیعی را همان عقل دانسته که به همه انسان‌هایی که با آن مشورت کنند می‌آموزد که مستقل و برابرند و کسی نباید به زندگی و سلامت دیگران آسیبی برساند (Locke, 2012: 75). لاک قانون طبیعی را مساوی عقل و قابل کشف با عقل سلیم می‌داند و از این رو از آغاز نظریه‌پردازی سیاسی، چنانکه لازمه معرفت‌شناسی وی است، به انحای مختلف نقش عقل را پررنگ می‌کند.

بر اساس نظر لاک قانون طبیعی، قانون عقل و انصاف است که خداوند برای راهنمایی آدمیان در وجود آنان به ودیعه گذاشته است. صلح و امنیت، در وضع طبیعی، ناشی از همین قانون است و آن که بخواهد این قانون را نقض کند، قانون عقل و انصاف را نقض کرده و باید به هر وسیله‌ای و به دست هرکسی که ممکن باشد، مجازات شود. لاک نه تنها منبع عمده قانون را عقل، بلکه مبنا و عامل صدور حکم در وضعیت طبیعی را همین عقل می‌داند. طبق تبیین لاک از وضعیت طبیعی، در وضعیت طبیعی اگرچه اجرای قانون طبیعی بر عهده همه انسان‌ها قرار دارد، لیکن مجوزی برای اعمال قدرت مطلق و خودسرانه در زمانی که می‌خواهند با مجرمی برخورد کنند را ندارند، بلکه کیفر او باید کیفری باشد که عقل و وجدان سلیم حکم می‌کند. آن کیفر باید متناسب با قانون‌شکنی و در راه ترمیم و مهار کردن مجرم اعمال شود (Locke, 2003: 103). این دو اصل یعنی ترمیم و مهار کردن مجرم، تنها دلایل موجه برای مجازات مجرم است. از نظر لاک، قانون‌شکنی توسط مجرم، بدین معناست که مجرم، قانون عقل و انصاف را زیر پا گذاشته و آنها را قبول ندارد و از این رو چنین انسانی برای بشریت خطرناک است و لاک تنبیهی سنگین برای او در نظر دارد که طبق آن می‌توان به حدی به مجرم آسیب رساند که از کرده خود پشیمان شود. بنابراین لاک شرحی عقل‌گرایانه از وضعیت طبیعی ارائه می‌دهد که در آن عنصر معرفتی عقل، وجه غالب سیطره‌یافته بر آن است. برای عقل و انسان‌های واجد عقل، تحمل وضعیت طبیعی، به واسطه نبود دآوری نهایی یا حکومتی که بتواند جان و مال افراد را تضمین کند

و هر آن امکان تبدیل به وضعیت جنگی را دارد، قابل تحمل نبود، از این رو با انعقاد قراردادی مبتنی بر رضایت همگان، از وضعیت طبیعی خارج به تشکیل حکومت رضایت دادند. مفهوم رضایت برای فهم نظریه قرارداد اجتماعی لاک اساسی است. جوهر اندیشه رضایت این است که هیچ کس مجبور نیست که از قدرتی سیاسی حمایت یا اطاعت کند، مگر آنکه شخصاً به آمریت آن رضایت داده باشد. بنابراین هرگونه اطاعت و تعهدی نسبت به قدرت سیاسی مبتنی بر خواست و اراده آزاد است (Vincent, 2012: 168). بنابراین انسان‌های مختار عاقل، تصمیم گرفتند که از وضع طبیعی به در آمده و با رضایت خود بخشی از اختیارات خویش را به قوه حاکمه واگذارند.

طبق نظر لاک، عقل این نظر را تأیید می‌کند که انسان‌ها طبیعتاً آزادند و نمونه‌های تاریخی نشان‌دهنده آن است که هر نظر و عقیده‌ای که در مورد پیدایش حکومت‌ها وجود داشته باشد، جایی برای شک و تردید وجود ندارد که اساس حکومت‌هایی که به صورت صلح‌آمیز بنا شده‌اند، بر رضایت و توافق مردم استوار است (Locke, 2012: 155). عقل در این عبارت لاک دو کارکرد دارد؛ یکی اثبات آزادی طبیعی انسان و دیگری مبنای رضایت و توافقی است که قرارداد اجتماعی را شکل می‌دهد.

علاوه بر اهمیت و جایگاه والای عقل از نظر لاک در وضعیت طبیعی، مبنای معرفتی شکل‌گیری قرارداد اجتماعی و تشکیل دولت نیز عقل انسان است. به تعبیر یکی از مفسران «در اندیشه سیاسی لاک، اجتماع سیاسی، نظام آزادی و اعتدالی است که بر پایه حکم عقلایی انسانی ایجاد شده است. اجتماع سیاسی، به‌ویژه حکومت قانونی، تنها مبتنی بر رضایت مردم است. بنابراین، هیچ حکومتی، جز حکومت قانون، نمی‌تواند قانونی باشد و تنها مردم حق وضع قانون را دارند و قدرت عالی تنها در دست مردم است هرچند به امانت به نمایندگان مردم واگذار شده است» (Tabatabai, 2014: 308). بنابراین در نگرش لاک اجتماع سیاسی (دولت)، تنها براساس قرارداد اجتماعی مبتنی بر رضایت تشکیل می‌شود و این رضایت نیز مبتنی بر عقلانیتی است که افراد در وضع طبیعی واجد آن هستند و همین عقلانیت جمعی نیز واضع قانون جامعه پس از تأسیس دولت خواهد بود. لاک، بر اساس همین مبنا، حکومت خودکامه/مطلقه را خلاف عقل عقلا می‌داند.

در بحث‌های فلسفه سیاسی عقل در مقابل زور و اجبار، هوا و هوس فردی و نیز شرع و دین به کار رفته است. در حوزه عقل بر خلاف حوزه‌های مقابل آن، ما برای اثبات آراء و عقاید خود دلایلی می‌آوریم و دیگران به حکم منطق درونی آن دلایل، مجبور به پذیرش عقاید می‌شوند. در مقابل، حوزه زور و اجبار، و خواهش‌های فردی، ایمان و احساس و جز آن بر خلاف حوزه عقل حوزه استدلال و چندذهنی نیست، بلکه حوزه‌ای تک‌ذهنی و تک‌منطقی است. بشیریه نظریه

قرارداد اجتماعی لاک را یکی از کوشش‌های عمده در راه عقلانی کردن سیاست در فلسفه سیاسی غرب می‌داند (Bashirieh, 2007: 42)؛ چراکه در نظر لاک، قرارداد اجتماعی حاصل قرارداد عقلانی افراد است، از این رو منشأ انعقاد قرارداد و به تبع آن تأسیس دولت، عقلانیت و رضایت افراد است. لاک معتقد است «همان‌طور که ما آزاد به دنیا آمده‌ایم، عقلانی نیز زاده شده‌ایم. این بدان معنا نیست که فقط یکی از آن دو را به کار بریم» (Locke, 2003: 125). از این رو عقلانیت و آزادی دو خصیصه ذاتی انسان از نظر لاک هستند.

لاک در غالب استدلال‌های سیاسی خود علاوه بر احکام عقل‌گرایانه و به تعبیر خودش برهانی، برای الزام خصم-نظریه حکومت مطلقه و حقوق الهی پادشاهان - و هم برای آنکه وی فیلسوفی پروتستان در جامعه مسیحی انگلستان بود، استنادات مکرری به کتاب مقدس (به تعبیر خودش وحی نقلی) می‌کند. همین‌جا باید گفت که این استنادات برای لاک اغلب مبین/مؤید هستند و نه مبنا؛ مبنا برای وی عقل است که وظیفه سازگار کردن تصورات/مفاهیم سیاسی با یکدیگر و ارائه صورت‌بندی متناسب با اندیشه لاک از آنها را عهده‌دار است و همین عقل - و نه سنت - هم داور نهایی گزاره‌های وحی نقلی و هم مفسر آنهاست. لاک از ظرفیت کتاب مقدس به حدی به‌وفور بهره می‌گیرد که حتی برخی معتقدند در برخی موارد، «ساختار کلی استنتاجی» لاک، انباشته از مقدمات مسیحی است (Tabatabai, 2014: 281). ولی به هر حال شاکله اندیشه سیاسی لاک، بر بنیادهای عقلانی استوار است که اساساً قدرت، حکومت و قانون را بیرون از دایره شرع توضیح می‌دهد و منشأ حکومت را نیز نه امری قدسی، بلکه ناشی از توافق اعضای جامعه می‌داند. بر این اساس، اندیشه سیاسی لاک، بر بنیاد عقلانیت و با مؤیداتی دینی که تأییدکننده آن مبنا باشد، بنا شده است.^۱

لاک در رساله دوم به نفی نگرش توماس هابز - به صورت غیرمستقیم - و رابرت فیلمر^۲ به صورت مستقیم پرداخت. این نفی نیز دارای وجهی معرفت‌شناختی است. لاک برای نفی نگرش رابرت فیلمر، که رساله نخست از دو رساله، ردیه‌ای بر رساله «پدرسالار»^۳ اوست، برای نفی حکومت مطلقه پادشاه، به دو منبع عقل و کتاب مقدس استناد می‌کند. او معتقد است که در هیچ جایی از کتاب مقدس و نیز برابر حکم عقل، قرینه‌ای بر اینکه اقتدار خداوند همگان را «تابع اراده یک شخص» قرار داده است، وجود ندارد و بیان می‌دارد «شگفت این است که چنین کشفی تا سال‌های اخیر صورت نگرفته است» (Tabatabai, 2014: 261). این سخن البته نشان‌دهنده

۱. از جمله استنادات مکرر لاک به آیات کتاب مقدس می‌توان به موارد ذیل از رساله دوم اشاره کرد (Locke, 2012: 115-).

16 & Locke, 2012: 238).

2. Robert Filmer

3. patriarchal

این نیز است که فیلمر، با استناد به کتاب مقدس و قصه آغاز خلقت انسان، بنا داشت تا همه اقتدار را در اختیار پادشاه قرار دهد و لاک، با مبنایی متفاوت، نتیجه‌ای متفاوت از او را نیز گرفته است.

لاک در مقام رد دیدگاه فیلمر و جدل با وی که حق حاکمیت را به استناد عقل از آن «پدر» می‌دانست، بر این باور است که با رجوع به عقل و وحی درمی‌یابیم که مادر نیز دارای سهمی مساوی از این قدرت است و برای این منظور به آیات متعددی از کتاب مقدس از جمله آیه اول باب ۶ نامه پولس رسول به افسسیان استناد می‌کند که «فرزندان از پدر و مادر خود فرمان برید» (Locke, 2012: 115-116). ذکر این نکته برای فهم این مسئله ضروری است، که فیلمر، با استناد به کتاب مقدس، حق فرمانروایی را به صورت مطلق از آن پدر می‌دانست و لاک در مقام جدل با وی به آیات متعددی از کتاب مقدس استناد می‌کند که در کنار پدر از مادر نیز نام برده است و از فیلمر انتقاد می‌کند که چرا با آیات کتاب مقدس گزینشی برخورد می‌کند و مادر را حذف کرده است.

بر این اساس باید گفت، مبنای لاک با تأکید بر معرفت‌بخشی و حجیت عقل و «وحی نقلی»، شاکله استدلال خود برای اثبات نظریه قرارداد اجتماعی را بر مقدمات و استنتاجات عقلی قرار داد و به اقتضای زمینه اجتماعی و نظام دانایی که در سپهر آن در حال نظریه‌پردازی بود، از مؤیدات کتاب مقدس نیز بهره‌های فراوانی گرفت. عقل به عنوان ابزار معرفت، برای لاک هم تبیین‌کننده وضع طبیعی و هم عنصر غالب در وضع طبیعی است که افراد را به سوی انعقاد قرارداد برای تأسیس دولت رهنمون می‌شود. از طرف دیگر احکام عقل در کنار «وحی نقلی»، به رکن معرفت‌شناختی ردیه لاک بر فیلمر تبدیل شده است. دولت پس از تأسیس لابد نیازمند قانون برای سامان‌دهی نظم اجتماعی است، برای این منظور نیز لاک با محدود کردن دایره حجیت شرع و بسط دایره مرجعیت و حجیت عقل، وضع قانون را به عقلانیت عرفی افراد جامعه واگذار کرد. عقلی که هم قوه فاعله انسان برای شناخت حقوق و قانون طبیعی است و هم واضع قانون برای حیات اجتماعی انسان.

رویکرد لاک مطابقت‌گرایانه-در معنای معرفت- و مبنایگرایانه-در معیار معرفت^۱، است. این سویه معرفت‌شناختی دارای پیامدهایی در اندیشه سیاسی او نیز است. یکی از نمودهای این نگرش، بحث لاک در خصوص قوانین طبیعی است. وی با باور به قوانین طبیعی، نه تنها به وجود آنها در وضع طبیعی و وضع سیاسی (پس از تشکیل دولت) باور دارد، بلکه این قوانین را قابل شناسایی به وسیله عقل انسان می‌داند. او بر حسب رویکرد معرفت‌شناختی‌اش بر این باور است

۱. برای مشاهده این موضوع ر.ک: Shams, 2013: 103-110 & Fumerton, 2014: 101-103.

که این قوانین باید مبنای همه قوانین موضوعه باشد و قانونگذار باید همواره در وضع قانون، بر مبنای وجود و حضور چنین قوانینی، قانون وضع کند. لاک آگاهی خویش در زمینه قانون طبیعی را، یقینی دانسته و بیان می‌دارد: «نزد یک موجود عقلانی، وجود چنین قانونی، آشکارتر و قابل درک‌تر از قوانین ایجابی جامعه است». نزد لاک، تنها آن بخش از قوانین کشورها واقعی و راستین به‌شمار می‌آیند که بر قوانین طبیعت استوارند و قوانین دیگر باید بر اساس آنها تنظیم و تفسیر شوند (Locke, 2012: 79). این رویه نیز آشکارا رویه‌ای معرفت‌شناختی است.

لاک در «نامه‌ای در باب تساهل»، رابطه قانون و حقیقت را این‌گونه تشریح می‌کند که اگرچه عقاید کافران پوچ و باطل است، اما وظیفه قوانین مشخص کردن صدق و درستی عقاید نیست. او تأکید دارد که وظیفه قانون تأمین امنیت و سلامت جامعه و حفظ جان و مال افراد است. وظیفه آن همین است و بس. دلیل او این است که «اگر حقیقت را یک‌بار هم که شده به حال خود واگذاریم بهتر می‌تواند خود را بنمایاند. حقیقت را نمی‌توان به‌وسیله قانون به مردم آموخت و نیازی نیست که آن را به قهر در اذهان آدمیان فرو کرد. در واقع کژی‌ها و ناراستی‌ها با نیروی بیگانه و به عاریت گرفته شده، رواج می‌یابند. اما اگر حقیقت نتواند به نیروی خود راهش را در اذهان بگشاید و برای این کار به نیروی زور و اجبار تمسک جوید، دیگر قدرت و اعتباری نخواهد داشت» (Locke, 2016: 104). برقراری چنین نسبتی میان قانون و حقیقت از یک سو منجر به این باور می‌شود که قوانین موضوعه نباید نسبتی با صدق و درستی عقیده‌ای یا بطلان عقیده‌ای داشته باشد و از این‌رو چون با عقل وضع می‌شود، نسبت به عقاید مختلف علی‌السویه است. از سوی دیگر تقویت‌کننده گونه‌ای از حقیقت‌گرایی پلورالیستی می‌شود که نتیجه آن تساهل دینی/عقیدتی می‌شود. این تساهل پس از انعقاد قرارداد اجتماعی و تشکیل دولت، از جمله وظایف دولت و نتایج قرارداد خواهد بود.

لاک شناخت قوانین طبیعی توسط عقل را ممکن دانسته و از نظر او، قانونگذاران برای وضع قوانین، باید در دایره این قوانین قانونگذاری کنند. لاک معتقد است چنین قوانینی، انسان را به سمت منافعش رهنمون می‌شود و این قوانین به یک معیار اخلاقی عینی ارجاع دارند و شامل حال همه موجودات عقلانی در همه زمان‌ها و مکان‌هاست. البته این نگرش لاک، با یک وجه از معرفت‌شناسی وی نیز ناسازگار است و آن اینکه، از نظر لاک، امکان شناخت ذات یا جوهر مسائل برای انسان ناممکن است، درحالی‌که درباره قانون طبیعی از شناخت قطعی آن از طریق عقل انسان سخن می‌گوید. در پی همین نکته اخیر است که «کلوسکو» در نقدی بر لاک، یکی از مشکلات اندیشه لاک را در این می‌داند که لاک در «رساله دوم» بر قدرت عقل در کشف احکام قانون اخلاقی —طبیعی— تأکید می‌کند، درحالی‌که در «رساله‌ای درباره فهم انسانی»، ذهن

انسان را حاوی هیچ اندیشه ذاتی نمی‌داند و معتقد است سرنخ همه چیز را باید در تجربه جست‌وجو کرد (Klosko, 2014: 220).

لاک که در معرفت‌شناسی، با احتیاط از امکان نیل به یقین سخن به میان می‌آورد، در حوزه سیاست، با قاطعیت سخن می‌گوید. او هم نظریات رابرت فیلمر در «پدرسالار» را با ادله به‌زعم خود برهانی و البته نقلی (نقل عباراتی مکرر از کتاب مقدس) رد [و نه نقد یا جرح و تعدیل] کرده است و هم در رساله دوم، قاطعانه از خوانشی خاص از نظریه قرارداد اجتماعی دفاع می‌کند. بدین ترتیب اندیشه سیاسی او بیش از معرفت‌شناسی‌اش جزم‌گرایانه است. علاوه بر این، لاک که در «هست‌ها» محتاطانه و در میانه یقین و شک سخن می‌راند، در «بایدها» با قاطعیت سخن می‌گوید و این هم در ترسیم وی از وضع طبیعی آشکار است که قاطعانه آن را وضع آزادی کامل و برابر انسان‌ها می‌داند و هم بایدهای وضع سیاسی و از جمله نامشروع بودن هر حکومتی را که بر رضایت عامه استوار نیست، به همین سیاق ترسیم می‌کند.

نتیجه

در این پژوهش تلاش شد تا ضمن ارائه تقریری از مبانی معرفت‌شناسی جان لاک، نسبت نظریه قرارداد اجتماعی با این مبانی تجزیه و تحلیل شود. لاک از پیشگامان مکتب فلسفی تجربه‌گرایی است؛ وی خاستگاه تمام تصورات انسان را تجربه دانسته و ضمن رد نظریه تصورات فطری به‌عنوان رویکرد رقیب، به بحث در خصوص ماهیت علم، حدود و محدودیت‌های آن پرداخت. وی از سه ابزار معرفتی به نام عقل، وحی و حس نام می‌برد و از سه نوع معرفت شهودی، برهانی و تجربی سخن می‌گوید. لاک در تحلیل نهایی، به واسطه تأکید بر نظریه بازنمایی، در زمره واقع‌گرایان معرفتی قرار می‌گیرد که به امکان نیل به معرفت یقینی باور دارند. بنابراین لاک از حیث معرفت‌شناسی در حوزه تصورات فیلسوفی تجربه‌گرا، لیکن در حوزه تصدیقات کاملاً عقل‌گراست.

مفهوم قرارداد اجتماعی به‌مثابه تصویری مرکب دانسته می‌شود که اگرچه ساخته ذهن است، لیکن دارای منشأ تجربی است. این نظریه از چهار گونه نسبتی که لاک میان تصورات متصور می‌شود، در زمره «نسبت/اضافه» قرار دارد. این نظریه اگرچه به‌زعم لاک به نوع برهانی علم متکی است، لیکن در آن نباید با قاطعیت علم ریاضی سخن گفت و در نهایت مبتنی بر نوعی احتمال قریب به یقین است. نظریه قرارداد اجتماعی بر پایه عقل قوام یافته و توجیه شده است و به اقتضای زمینه و زمانه نظریه‌پردازی لاک و نیز نظام معنایی که وی در سپهر آن می‌اندیشید، مؤیدات و حیانی نیز پیدا کرد. واقع‌گرایی معرفت‌شناختی لاک و خوانش وی از گونه خاصی از تجربه‌گرایی و نیز عقل‌گرایی، در ابعاد مختلف نظریه قرارداد اجتماعی تأثیرگذار بوده است. بحث

لاک در زمینه وضع طبیعی و نحوه انعقاد قرارداد اجتماعی نیز بر عقل‌گرایی و واقع‌گرایی معرفت‌شناختی لاک بنا شده است. بنابراین نظریه قرارداد اجتماعی علاوه بر ابتدا بر مبانی انسان‌شناختی، بر مبانی معرفت‌شناختی نیز مبتنی شده است. برای فهم و تفسیر این نظریه، ناگزیر باید به این مبانی که لاک در «رساله‌ای در فهم انسانی» به تمهید آن پرداخته است، رجوع کرد.

تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌کنند که تعارض منافع وجود ندارد؛ و تمام مسائل اخلاق در پژوهش را که شامل پرهیز از سرقت ادبی، انتشار و یا ارسال بیش از یک بار مقاله، تکرار پژوهش دیگران، داده‌سازی یا جعل داده‌ها، منبع‌سازی و جعل منابع، رضایت ناآگاهانه سوژه یا پژوهش‌شونده، سوءرفتار و غیره می‌شوند، به‌طور کامل رعایت کرده‌اند.

سپاسگزاری

نویسندگان بر خود لازم می‌دانند از دانشکده علوم اداری و اقتصاد دانشگاه اصفهان برای فراهم کردن شرایط انجام پژوهش حاضر و مجله سیاست دانشگاه تهران به‌دلیل اهتمام در چاپ و انتشار مقاله کمال تشکر و قدردانی را داشته باشند.

References

- Bashirieh, H. (2007). "Reason in politics", Tehran. Negah-e Moaser publications. **[In Persian]**
- Bozorgmehr, M. (2001). "The British empirical philosophers; Locke & Berkeley", Tehran. Research Institute of Hikmat and Philosophy of Iran Publications. **[In Persian]**
- Copleston, F.C. (2008). "A History of Philosophy", Vol 5. Translated by Amir Jalaledin Alam. Tehran. Soroush publications. **[In Persian]**
- Fumerton, R. (2014). "Epistemology", Translated by Jalal peykani. Tehran. Hekmat publications. **[In Persian]**
- Klosko, G. (2014). "History of Political Theory", Vol 3. Translated by khashayar deihimi. Tehran. Ney publications. **[In Persian]**
- Locke, J. (2016). "A letter concerning toleration", Translated by Shirzad Golshahi Karim. Tehran. Ney publications. **[In Persian]**
- Locke, J. (2016/A). "Of Faith and Reason, and Their Distinct Provinces", Translated by Mostafa Malekian. Tehran. Negah moaser publications. **[In Persian]**
- Locke, J. (2013). "An Essay Concerning Human Understanding", Pennsylvania. State University press.

- Locke, J. (2012). "Second treatise of Government", Translated by Hamid Azdanlo. Tehran. Ney publications. **[In Persian]**
- Locke, J. (2003). "Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration", Edited by Ian Shapiro. Yale University Press.
- Locke, J. (2001). "An Essay Concerning Human Understanding", Translated by Sadeqh Rezazadeh Shafagh. Tehran. Shafiey publications. **[In Persian]**
- Lowe, E.J. (2007). "Routledge philosophy guide book to locke on human understanding", Translated by Abolfazl Haghiri. Hekmat publications. **[In Persian]**
- Marsh & Furlong (2008). "Ontology and epistemology in political science", Translated by Seyyed Ali Mir-Moosavi. Political science jurnal. Vol 42. 31-63. **[In Persian]**
- Magee, B. (1998). "The Great Philosophers: An Introduction to Western Philosophy", Translated by Ezatollah Foladvand. Tehran. Kharazmi publications. **[In Persian]**
- Malekian, M. (1998). "History of western philosophy", Vol 3. Ghom. Daftar hamkari hozeh va daneshgah publications. **[In Persian]**
- Shams, M. (2013). "Introduction to Epistemolog", Tehran. Tarhe-no publications. **[In Persian]**
- Sedgwick, P. (2009). "Descartes to Derrida: an introduction to European philosophy", Translated by Mohammadreza Akhondzadeh. Tehran. Ney publications. **[In Persian]**
- Tabatabai, J. (2014). "History of new political thought in Europe; Modern systems in political thought", Tehran. Minooye-kherad publications. **[In Persian]**
- Thomson, G. (2015). "John Locke", Translated by: Ali Haghi. Tehran. Negah-e Moaser publications. **[In Persian]**
- Vincent, A. (2012). "Theories of the State", Translated by Hossein Bashirieh. Tehran. Ney publications. **[In Persian]**

COPYRIGHTS

©2023 by the University of Tehran. Published by the University of Tehran Press. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

